

УДК 330.341.1

О. В. Гончаренко,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ОБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ УКРАЇНИ

O. V. Goncharenko,

candidate of sciences, Dnipropetrovck State Agrarian University

OBJECTIVE PRE — CONDITIONS DEVELOPMENT INNOVATIONS IN AGROINDUSTRIAL PRODUCTION OF UKRAINE

Розглянуто онтологічні передумови розвитку інновацій в агропромисловому виробництві та виділені чинники активізації інноваційного процесу з врахуванням сучасних тенденцій та імперативів розвитку сільського господарства.

Ontological pre-conditions of development of innovations an agroindustrial production and distinguished factors of activation innovative process are considered taking into account modern tendencies and imperatives of development of agriculture.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, сільське господарство, технологічний процес.

Key words: innovations, innovative development, agriculture, technological process.

ВСТУП

В агропромисловому виробництві інноваційні процеси мають власну специфіку. Вони відрізняються різноманітністю регіональних, галузевих, функціональних, технологічних, організаційних особливостей. У ньому поряд з промисловими засобами активну участь приймають живі організми. Основними особливостями формування і розвитку інноваційних процесів в агропромисловому виробництві є: різноманітність видів продукції, відмінності в технологіях виробництва продукції; залежність технологій виробництва від природних і погодних умов; відокремленість виробників від розробників інновацій; відсутність ефективного організаційно-економічного механізму трансферу інновацій виробникам; різноманітність організаційних форм, що мають суттєві відмінності за характером функціонування і фінансування [8, с. 111].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженню проблем інноваційного розвитку національної економіки та стимулювання інноваційних процесів присвятили наукові дослідження закордонні і вітчизняні вчені: В. Вишневський, В. Дементьев, Б. Кузик, М. Кулаєць, А. Пересада, В. Пілюшенко, С. Поважний, Р. Фахтутдінов, Ю. Яковець. Серед вітчизняних науковців проблематиці забезпечення інноваційного розвитку аг-

ропромислового виробництва присвячені праці О. Дація, І. Лукінова, Б.Пасхавера, П. Саблука, Л. Федулової, О. Шубравської, О. Шпикуляка, В. Юрчишина та ін.

Відаючи належне результатам досліджень вказаних авторів щодо визначення категоріального змісту інновацій, механізмів інноваційного розвитку і формування інноваційного потенціалу, необхідно зазначити, що систематизація та узагальнення наукових поглядів відносно формування механізмів інноваційного розвитку та поширення інновацій в агропромисловому виробництві з метою практичної реалізації інноваційного потенціалу потребує подальших наукових досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті полягає в обґрунтуванні онтологічних передумов розвитку інновацій та виділенні чинників активізації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасний стан розвитку агропромислового виробництва України характеризується парними фундаментальними протиріччями. Перша пара включає показники високої ефективності сільськогосподарського виробництва на фоні майже тотального скорочення відтворювальних функцій українського села. Судячи з офіційної статисти-

Таблиця 1. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств за 2007–2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 у % до 2007
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	6854,1	5744,3	7576,4	17253,4	25904,3	377,9
Підприємства, що отримали чистий прибуток: у % до загальної кількості фінансовий результат, млн грн.	72,0 9089,1	71,1 11745,0	69,2 13961,6	69,4 22099,5	83,4 30938,4	115,8 340,4
Підприємства, що отримали чистий збиток: у % до загальної кількості фінансовий результат, млн грн.	28,0 2235,0	28,9 6000,7	30,8 6385,2	30,6 4846,1	16,6 5034,1	59,3 225,2
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	15,1	7,7	8,7	17,5	18,8	124,5
Кількість найманих працівників, осіб	778	841,1	764,7	716,8	711,0	91,4
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн.	733	1101	1220	1467	1853	252,8

Джерело: розраховано за [5, с. 52; 6, с. 52].

ки, останніми роками сільське господарство України демонструє досить високу рентабельність — від 15,1% в 2007 р. до 18,8% в 2011 р. (табл. 1).

Не кожна галузь національної економіки демонструє подібну рентабельність.

Відомо, що навіть при рентабельності 1% у галузі здійснюється, принаймні, просте відтворення. Рентабельність, або прибутковість, повинні свідчити про те, що усі здійснені витрати покриті грошовою виручкою, усі витрати відшкодовані і тільки після цього формується прибуток. Але ці класичні канони дивовижним чином трансформуються в аграрній економіці України, бо ніякого простого відтворення, а тим більше розширеного, у вітчизняному сільському господарстві не відбувається. Наприклад, кількість зернозбиральних комбайнів в сільськогосподарських підприємствах скоротилася з 105,2 тис. шт. в 1991 р. до 32,1 тис. шт. в 2011 р., або в 3,3 рази (на 69,5%); тракторів — відповідно з 497,3 тис. до 147,1 тис. шт., або в 3,4 рази (на 70,4%) [5, с. 203]; обсяг внесених мінеральних добрив за цей період зменшився з 42416,3 тис. ц. до 12633,1 тис. ц [2, с. 6; 1, с. 5], чи в 3,4 рази, і т. ін. Наявна тенденція до зростання рівня рентабельності усієї діяльності в сільськогосподарських підприємствах, незрозумілим чином поєднується з падінням кількості основних видів техніки за період ринкових реформ. Підкреслимо, що часткове якісне поліпшення складу машинно-тракторного парку за рахунок придбання імпортової сільськогосподарської техніки не може компенсувати в цілому поганий стан матеріально-технічної бази українського АПВ.

Не відтворюються і спожиті в процесі сільськогосподарського виробництва природні ресурси, про що свідчать повсюдне падіння ґрунтової родючості і скорочення площ меліорованих земель. За останні роки різко знизилася внесен-

ня органічних добрив (з 0,7 т/га посіву в 2007 р. до 0,5 т/га в 2011 р., при загальному удобреному ґрунті відповідно 464 тис. га і 371,3 тис. га [2, с. 8—20; 1, с. 8]), що призвело до зменшення змісту ґрунтового гумусу і погіршення інших продуктивних характеристик ріллі. В Україні близько 1,7 млн га сільгоспугідь піддані вітровій ерозії, 13,3 млн га водній, щорічно змивається понад 500 млн тонн ґрунту, з яким втрачається 24 млн тонн гумусу, 1 млн тонн азоту, 700 тис. тонн фосфору, 10 млн тонн калію. Сумарні втрати гумусу через мінералізацію й ерозію ґрунтів щорічно становлять 32—33 млн тонн, що еквівалентно 320—330 млн тонн органічних добрив. При цьому з урожаєм сільськогосподарських культур з ґрунту виноситься значно більше поживних культур, ніж вноситься з добривами (від'ємний баланс досягає 100 кг/га). У країні не обробляється понад 12 % ріллі, що становить близько 4 млн га (для порівняння: загальна площа ріллі Угорщини — 4,6 млн га). Продовжується практика порушення сівозмін, погіршується природна родючість ґрунтів [3, с. 15—16].

На жаль, не можна говорити про просте відтворення і робочої сили, оскільки заробітна плата працівників галузі залишається однією з найнижчих в економіці країни, склавши в 2011 р. лише 70 % від середньої зарплати по країні [5, с. 31—32]. Це багато в чому обумовлює інтенсивний (значно більше, ніж у колишні часи) відтік працездатного населення з сільського господарства останніми роками, не компенсований використанням високопродуктивної техніки і інтенсивних технологій.

Другою парою парадоксальних тенденцій розвитку сучасного аграрного виробництва в Україні є збільшення обсягів продукції сільського господарства на фоні застарілості матеріально-техніч-

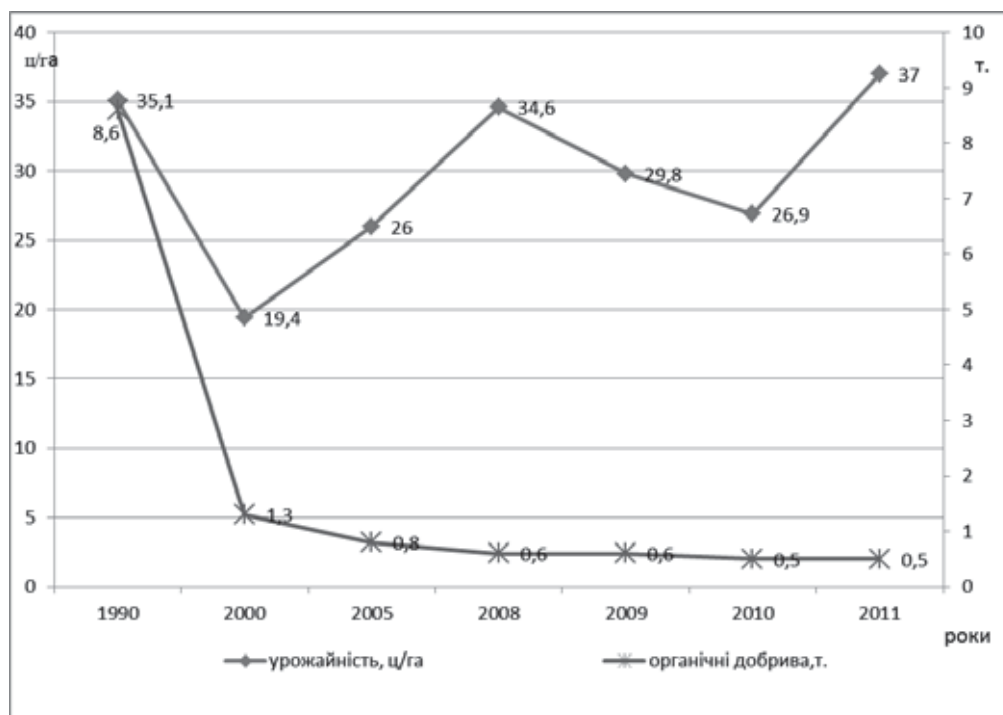

Рис. 1. Урожайність зернових культур і внесення органічних добрив сільськогосподарськими підприємствами

Побудовано за: [5, с. 88, 107—108].

ної бази, відтоку кваліфікованої робочої сили і погіршення основних екологічних параметрів використання природних ресурсів. Остання обставина особливо важлива, тому що сільськогосподарське виробництво неможливе без економічної родючості ґрунту — продуктивної здатності землі забезпечувати отримання врожаю. У багатьох розвинених країнах природна родючість ґрунту, як правило, невисока в порівнянні з українськими землями, давно і успішно замінена штучною родючістю завдяки використанню мінеральних добрив, пестицидів, інших агрохімікатів і інших технологічних засобів. В Україні подібного заміщення не сталося. Навпаки, кількість вживаних агрохімікатів в розрахунку на одиницю посівної площі впала, скоротилися площі меліорованих земель, отже знизилася штучна родючість ґрунту. Проте спостерігаються відносно високі урожаї зерна і іншої продукції рослинництва в останні роки [7]. Аналіз фактичних даних свідчить про наявність певних "ножиць": чітко визначеної тенденції до різкого падіння обсягу внесення мінеральних і органічних добрив, з одного боку, і тренду росту врожайності зернових культур — з іншого (рис. 1).

Згідно з класичними канонами агрономічної науки, цього не може бути, оскільки на формування врожаю необхідна визначена кількість елементів живлення рослин, що повинна поступати передусім з добрив, що вносяться в ґрунт. Якщо їх вноситься все менше, а урожаї ростуть, то в наявності парадокс, що суперечить теорії і практиці агрономічного ґрунтознавства. У даному випадку

цей феномен пояснюється головним чином сприятливими погодними умовами на початку ХХІ ст., що дозволяли набагато довше сіяти і збирати урожай, чим в колишні роки.

Очевидно, аграрне виробництво, що базується на переважному використанні природної родючості ґрунту, не може тривати вічно. Недоотримуючи азот, фосфор, калій і інші поживні речовини, сільськогосподарські культури реагують на цей дисбаланс погіршенням якісних характеристик. Так, останніми роками кількість зібраного продовольчого зерна неухильно знижується, а показники валових зборів забезпечені головним чином фуражною пшеницею, житом і ячменем.

Звернемося до наступної пари протилежних тенденцій розвитку аграрного виробництва — адаптації до негативних, а іноді і агресивних умов господарювання (економічних, соціальних, політичних, природних) одних селян і нездатності вести ефективний агробізнес — інших. Приклади ведення рентабельного господарства є в кожному регіоні, більше того, в кожному сільському районі країни. Але, на жаль, ці приклади одиничні, вони швидше виняток з правил, оскільки зобов'язані своїм існуванням таланту, завзятості і енергії окремих керівників, які всупереч усьому забезпечують високоефективну роботу очолюваних ними підприємств та впроваджують інновації. Проте таких людей не багато, а більшість сучасних керівників і фахівців сільськогосподарських підприємств не можуть організувати їх рентабельне функціонування, здолати негативи макроекономічно-

го середовища, інституціональні обмеження і наслідки природних катаклізмів. У результаті, у вітчизняному сільському господарстві одночасно присутні ультрасучасні і примітивні способи виробництва — від прецизійних методів (наприклад, точне землеробство з використанням космічних методів навігації) до архаїчних, при яких часто не дотримуються елементарні технологічні вимоги. Можна сказати, що однією з головних причин низької ефективності сучасного сільського господарства є майже повсюдне ігнорування добре відомих норм і правил ведення виробництва, невиконання технологічних умов. До цього треба додати погану матеріально-технічну оснащеність багатьох господарств, що посилює відсутність технологічної дисципліни.

Ініціативні керівники аграрних підприємств запрошують на своє виробництво вчених, здатних організувати впровадження інновацій, безперервно стежать за останніми досягненнями в аграрній сфері, систематично вчать самі і направляють на навчання своїх спеціалістів у кращі навчальні і наукові центри, бізнес-школи. Ця тяга до прогресу частини керівників агробізнесу стала такою ж реальністю, як і майже повна відсутність інтересу і бажання що-небудь кардинальне змінити у іншій частині аграріїв, які тільки нарікають на долю і відсутність грошей. Відмінності у ставленні до справи спостерігалися і в колишні часи, але ніколи вони не досягали подібних масштабів, оскільки радянські органи управління АПВ активно втручалися в роботу підприємств і їх кадрову політику, буквально примушуючи недбалих керівників застосовувати у себе в господарствах передові технології. Абсолютно інша картина там, де не можна не дотримуватися усіх технічних вимог — на птахівницьких підприємствах і в тепличних господарствах. Щонайменші винятки з норм і правил тут проявляються не лише недобором продукції, але і крахом усього бізнесу. У той же час, у рослинництві можна посіяти не в строк і на неналежну глибину, а в тваринництві — не проводити низку зоотехнічних і ветеринарних заходів, в сфері організації виробництва — не впроваджувати ринкові методи управління — певний результат буде отриманий у будь-якому випадку.

Нині трудові підприємства виробництва сільськогосподарської продукції зосереджено в особистих селянських господарствах (ними вирощується 90 % овочів та картоплі від загального обсягу їх виробництва, утримується 66 % поголів'я великої рогатої худоби та 55 % поголів'я свиней), які не спроможні забезпечувати потреби ринку високоякісною стандартизованою продукцією. Спостерігається надвисока концентрація земельних угідь у користуванні крупних аграрних формувань (агрохолдингів), що займаються виробництвом менш трудомістких, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур. На фоні переваг агрохолдингів у вигляді інтенсифікації

сільськогосподарського виробництва та нарощуванні експортного потенціалу сільського господарства їх подальший розвиток є загрозливим, насамперед через вирощування окремих експортоорієнтованих сільськогосподарських культур, що значно виснажують землю; експорт переважно сільгоспкультур зернової та олійної груп [3, с. 15—16].

З процесами динамічного розвитку і стагнації в економіці пов'язане зростання соціального розшарування на селі. Нині в сільській глибинці можна спостерігати усю палітру людського життєстрою — від деградації цілих поселень до ідилічних картин сільського життя, коли надають соціальні пільги і люди живуть в достатку. Подібна соціальна строкатість відбиває економічний стан села і спостерігається практично в кожному аграрному регіоні і районі нашої країни. Звичайно, на спосіб життя і поведінку людей і колективів справляють вплив і інші чинники, у тому числі природні умови і інфраструктурне забезпечення. Особлива роль при цьому належить інституціональному середовищу. Проте економічний стан сучасного сільського господарства у більшості випадків виступає домінантою, що визначає характер життя на селі.

Неоднакові по силі і суперечливі за напрямками імпульси розвитку сільських територій за різними сценаріями відбивають парадокси аграрної політики на макроекономічному рівні. Останніми роками відмічена стійка тенденція до зростання обсягів валової продукції українського сільського господарства. У той же час спостерігається ще виразніший тренд збільшення імпорту продовольства. Напрошується висновок, що українці останнім часом різко наростили обсяги споживання продуктів харчування. Проте, судячи з кількості спожитих на душу населення основних видів продовольства, цього сказати не можна (табл. 2).

Так, при збільшенні обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції (навіть з урахуванням інфляції) і багатократному зростанні імпорту продовольства в нинішньому столітті рівень споживання основних продуктів харчування в розрахунку на душу населення доки не досяг аналогічних показників 1990 р. Наприклад, споживання молока українцями складає лише 56% рівня 1990 р., м'яса і м'ясопродуктів — 75 % і тільки яєць — 114 %, знизилось споживання хліба (78,3% до 1990 р.). Наведені дані свідчать про низьку купівельну спроможність більшої частини населення країни.

ВИСНОВКИ

Отже, в сільському господарстві України присутні різні сценарії і тенденції розвитку. Дійсно, з одного боку, спостерігається тренд зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а з іншої — фундаментальні причини не дозволяють говорити про стійкий і стабільний

Таблиця 2. Обсяги валової продукції сільського господарства, імпорту основних продовольчих товарів і споживання основних продуктів харчування на душу населення

Показник	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. у % до 2000 р.
Валова продукція сільського господарства, млрдгрн. (1990;1995 рр. – млрд крб.)	62,9	1697901	54259	92540	152210	154202	189405	248408	457,8
Імпорт продовольства і с.-г. сировини, млрд дол.	0,31	0,47	0,91	2,68	6,46	4,9	5,7	6,3	692,3
Споживання основних продуктів харчування на душу населення, кг.:									
м'ясо і м'ясопродукти	68,2	38,9	32,8	39,1	50,6	49,7	52,0	51,2	156,1
молоко і молочні продукти	373,2	243,6	199,1	225,6	213,8	212,4	206,4	204,9	102,9
яйця, шт.	272	171	166	238	260	272	290	310	186,7
хліб і хлібопродукти	141	128,4	124,9	123,5	115,4	111,7	111,3	110,4	88,4

Розраховано за [5, с. 38, 71, 328—331; 4, с. 17].

розвиток аграрної сфери. Ці протиріччя, що доходять до парадоксів, вимагають глибокого аналізу і, найголовніше, вжиття невідкладних заходів для закріплення наявних позитивних тенденцій, перш за все інституціонального характеру, щоб нестійка рівновага АПВ не зрушилася у бік небажаних процесів, а величезний потенціал конкурентоспроможності галузі не перетворився на ще одну втрачену можливість розвитку вітчизняної економіки.

Перешкодами для інноваційної діяльності аграрних підприємств постають неефективна законодавча, правоохоронна, судова влада, їх асиметрія; існуючий господарський порядок, що створює додаткові витрати інноваційної діяльності та є несприятливим до інновацій; високі транзакційні витрати інноваційної діяльності; домінування короткострокових інтересів над довгостроковими у господарюючих суб'єктах; брак інфраструктури та кадрів для інноваційної діяльності. Разом з тим, наявні проблеми інноваційної діяльності вітчизняних агропідприємств не можна зводити тільки до дефіциту фінансових ресурсів, значна їх частка обумовлена інституційними проблемами мікро- і макrorівня.

Перехід до інноваційного типу розвитку обумовлений не лише необхідністю вирішення проблем, що накопичилися в аграрній сфері економіки, але і завданнями, що стоять перед даною галуззю. Інноваційна діяльність у сучасних умовах є основним чинником розвитку сільського господарства, максимальне використання якого в нашій країні є єдиним шляхом подолання кризи і забезпечення стійкого розвитку агропромислового виробництва. В умовах наростаючого динамізму соціально-економічних змін і тиску світової економіки, що посилюється, наша країна повинна в найкоротший строк здійснити прискорений пе-

рехід на інноваційний шлях розвитку сільського господарства, відновити дану стратегічно значиму галузь економіки на якісно новій техніко-технологічній основі, що відповідає сучасним тенденціям. Інакше наш аграрний сектор безнадійно відстане і остаточно втратить конкурентоспроможність.

Література:

1. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2011 р. [статистичний збірник] / за ред. О.М. Прокопенка. — К.: Держстат України, 2012. — 52 с.
 2. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2009 р. [статистичний збірник] / за ред. О.М. Прокопенка. — К.: Держстат України, 2010. — 43 с.
 3. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні: аналітична доповідь. — К.: НІСД, 2012. — 31 с.
 4. Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Крисанов Д.Ф., Прокопенко К.О. Агропродовольче виробництво у 1990—2009 рр.: тенденції розвитку // Економіка АПК. — 2010. — № 9. — С. 12—20.
 5. Сільське господарство України [статистичний збірник] / за ред. М.С. Власенка. — К.: Держстат України, 2012. — 376 с.
 6. Сільське господарство України [статистичний збірник] / за ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Держстат України, 2011. — 374 с.
 7. Сільське господарство України: доповідь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
 8. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності // Економіка АПК. — 2011. — № 12. — С. 109—116.
- Стаття надійшла до редакції 08.04.2013 р.*